

Kaján Marianna

**„Itt nyugta van az embernek...”
Erzsébet királyné gödöllői kastélya**

1. kép – A Gödöllői Királyi Kastély főhomlokzata

A bajor Wittelsbach hercegi családból származó Erzsébet rendkívüli rokonszenvvel fordult a szabadságra vágyó, öntudatos magyar nép felé. Megtanulta a magyar nyelvet, amelyet a bécsi udvarban és utazásain sokszor titkos nyelvként használt. Udvartartásába magyar embereket választott: Ferenczy Ida felolvasónőt, udvarhölgyei közé Hunyadi Karolina, Festetics Mária, Mailáth Sarolta, Mikes Johanna, Sztáray Irma grófnőket, főudvarmestere báró Nopcsa Ferenc volt. Bennük megbízhatott, élete végéig hűen szolgálták.

A királyné sok időt töltött magyar földön. Márki Sándor történész szerint összesen 62 alkalommal járt Magyarországon, ahol 2663 napot töltött, összességében ez több mint 7 év.¹ Először 1857 májusában járt itt. A császári pár egy országos körutat tervezett, amelyet tragédia szakított félbe: legidősebb lányuk, Zsófia főhercegnő a budai várpalotában meghalt.

¹ MÁRKI 2011. 127.

2. kép – Erzsébet császárné magyar díszruhában, 1866

3. kép – I. Ferenc József magyar király, 1867

1866 júliusában a porosz-osztrák háború idején a császárné Pest-Budára jött gyermekeivel. Erzsébet már ekkor érezte a feléje irányuló szeretetet a magyar nép részéről. A császárné lóháton bejárta Pest környékét. Ekkor hallott először a fővároshoz közeli gödöllői kastélyról, az építtető Grassalkovich-családról, „*meg egy szoborról, amelyet az első gróf emelt kedves fehér paripájának. Szeretne mindent a maga szemével látni s kéri Ferenc Józsefet, engedje meg, hogy kikocsizhasson Gödöllőre,*”² ahol a kastély lovardájában kórházat rendeztek be a háborús sebesültek számára. Ferenc József 1866. augusztus 9-én Schönbrunnból írt levelében a következő olvasható: „*Drága Sisim, (...) Ha akarsz, kimehetsz Gödöllőre a sebesültekhez. De ne úgy nézd meg [ti. a kastélyt] mintha meg akarnánk venni, mert most nincsen pénzem, és ezekben a kemény időkben rettenetesen spórolnunk kell.*”³

A források szerint Erzsébet ekkor végül nem járt a gödöllői kastélyban. Az osztrákok königräzti veresége után új lendületet kaptak a kiegyezéshez vezető tárgyalások. A császárné, bár volt érzéke hozzá – szavai és versei is bizonyítják –, csak egyszer szólt bele a politikába: éppen az osztrák–magyar kiegyezés érdekében. Gróf Andrássy Gyula igazi szövetségest talált benne, és a gróf igaz barátja maradt élete végéig. 1867. június 8-án, a koronázás napján Erzsébet büszkén viselte gyönyörű magyar díszruháját, amelyben megkoronázták Magyarorszáig királynéjává.

² CORTI 1989. 138–139.

³ Ferenc József levelei Sisihez 2021. 98.

1867 után a királyné magyarországi tartózkodásai alkalmával a budai királyi palotában és a gödöllői kastélyban lakott. 1887-ben járt Herkulesfürdön, majd 1895-ben Bártfafürdön. A legtöbb időt, több mint 2000 éjszakát, a gödöllői kastélyban töltötte. A Grassalkovichok egykori rezidenciáját, mely a család férfiágának kihalása után többször tulajdonost váltott, 1867. március 20-án Lónyay Menyhért pénzügyminiszter felterjesztésére a magyar állam 1.880.000 Ft-ért megvásárolta. A gödöllői uradalom a csodaszép barokk kastélyegyüttesel, a hozzá tartozó erdősséggel a „*magyar korona birtokaihoz*”⁴ tartozóvá vált, és a mindenkori uralkodócsalád használatába bocsátották, mint „*koronázási ajándékot*”.

Ferenc József 1867 márciusában Pestről megírta feleségének a jó híreket a gödöllői kastélyról. Erzsébet válaszlevelében ez olvasható: „*Végtelen nagy örömmel vettem, hogy Gödöllő a mienk lesz (...) és alig várom a percet, amíg rendben lesz s mi ott lakhatunk. Most még kíváncsibb vagyok, bárcsak minél hamarabb láthatnám.*”⁵

4. kép – A Gödöllői Királyi Kastély díszudvara

1867 tavaszától a gödöllői kastélyban nagy erővel folytak a helyreállítási munkálatok Ferdinand Kirschner bécsi udvari építész irányításával. 1867. május 11-én az uralkodópár kikocsizott a budai várból Gödöllőre. Erzsébet ekkor járt először a kastélyban. „*A királyné fehér nyári ruhát viselt (...) és kalpagot; a király magyar tábornoki ruhát. A királyné meg-*

⁴ Mezőgazdasági Múzeum, AI. 940.A. Lónyay Menyhért pénzügyminiszter felterjesztése Ferenc József királynak a Gödöllői uradalom megvétele és annak korona-birtokká nyilvánítása tárgyában, 1867–68.

⁵ Idézi: CORTI 1989. 145.

tekintett mindent a kastélyban és környékén s igen tetszett neki.”⁶ Ferenc József május 12-i levelében írt Rudolf trónörökösnek útkürről: „*tegnap megmutattam a Mamának Gödöllőt. Innen 3 órákor indultunk és másfél óra alatt már ott is voltunk, mert most jó az út. De a hőség és a por nagyon terhünkre volt. Megnéztük a kastélyt, amin most buzgón dolgoznak, aztán sétáltunk a kertben, ami nagyon nagy és árnyékos.*”⁷ Erzsébet május 15-i levelében ezt írta fiának: „*Igen meleg volt a kertben sétálni, tehát nem írhatom le jól, de úgy látszik, hogy eléggé terjedelmes, nagy erdőkkel körülvéve; a föld nagyon puha és homokos. Másfél óra alatt kocsiztunk oda.*”⁸

Ferenc József 1867 őszén még visszatért Gödöllőre vadászni, és a kastélyból november 24-én hajnali fél 6-kor írt feleségének Bécsbe: „*Édes lelkem, (...) Nos, itt vagyok ebben az újonnan támadt kastélyban és folyamatosan rád gondolok, abban a meggyőződésben, hogy tetszeni fog neked. A lakosztályodat nem láttam még ugyan, mert tegnap este, amikor ideértem, már teljesen besötétedett, ám az én szobáim valóban bájosak, oly egyszerűek és mégis elegant-ok [elegáns], a kastély közepén a nagyterem pedig most már igazán szép és díszes. Csak a képek hiányoznak a szobákból, de azokról majd én gondoskodom. Biztos vagyok benne, hogy nagyon kellemes lesz itt nekünk ősszel. (...) [M]ost gyorsan meg is nézem a szobáidat.*

Tegnap (...) gyors üggetésben hajtottunk a pompás, enyhén behavazott homokon a szentkirályi erdőszházhoz, ami 1 órányira van innen. Egész úton folyton csak arra gondoltam, hogyan fogunk mi ezen a talajon lovagolni a földeken és erdőkön keresztül.”⁹

Erzsébet királyné 1868 szeptember végén érkezett a gödöllői kastélyba hosszabb időre gyermekeivel, Rudolf főherceggel, Gizella főhercegnővel és a pár hónapos Mária Valéria főhercegnővel, aki a budai várban született 1868. április 22-én. Ekkor év végéig tartózkodtak itt. A főhercegnővel – akit „*gödöllői királykisasszonynak*” is neveztek – édesanyja magyarul beszélt.

A gödöllői kastély mint „koronázási ajándék”

A gödöllői vadászkastély berendezése a királyi család használatához alkalmazkodva folyamatosan változott. „*Nem a fényűzés, hanem mindenben inkább a célszerűség vétetett figyelembe.*”¹⁰ A lépcsőházat szarvasagancsok és az 1873-as bécsi világkiállításról származó kovácsoltvas csillár díszítette. A Díszterembe¹¹ vörös bársonnyal bevont, fehér-arany székeket és díszes konzolasztalokat készítettek.

A Díszteremtől balra nyílt a király lakosztálya: dohányzószalon, dolgozószoba, hálószoba, gardróbszoba és a hadsegédek szobája. A falakra 1867-ben sűrke, majd az 1876-os felújításkor vörös színű selyemkárpit került. A szalon díszé a sötétzöld, történelmi domborművekkel¹² díszített neoreneszánsz kandalló volt, báró Bánffy Ádám ajándéka a királynak az 1879-es székesfehérvári iparkiadállításról. A falakon tájképek és vadászati témájú alkotások. A dolgozószoba hátsó ablakánál volt a király díofa íróasztala kényelmes

⁶ *Magyarország és a Nagyvilág*, 1867. május 239.

⁷ Drága Rudolf! 2020. 145.

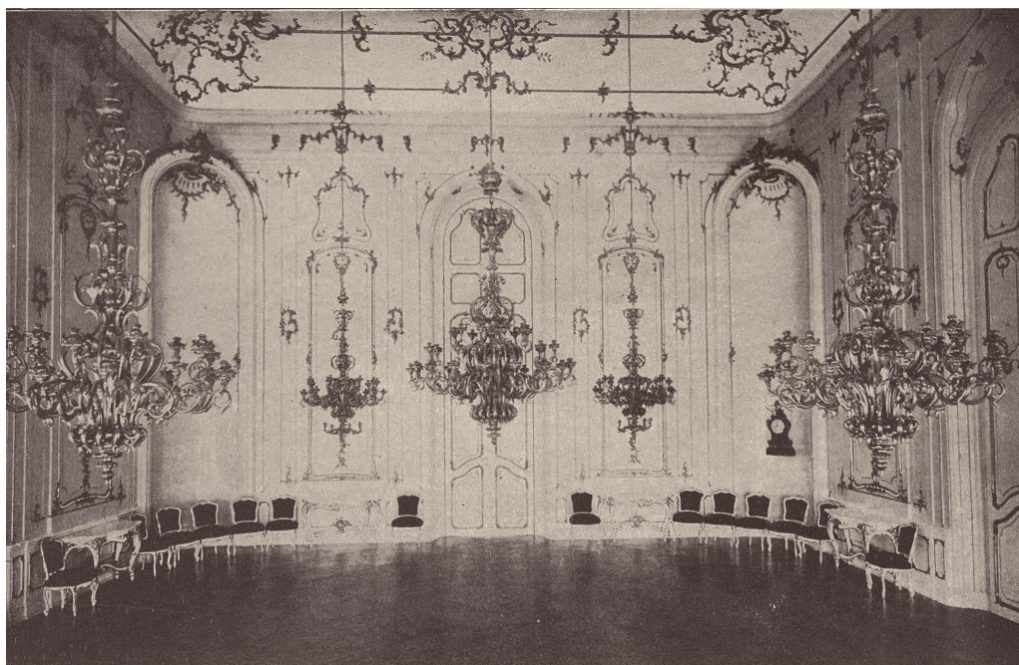
⁸ Drága Rudolf! 2020. 147.

⁹ Ferenc József levelei Sisihez 2021. 133.

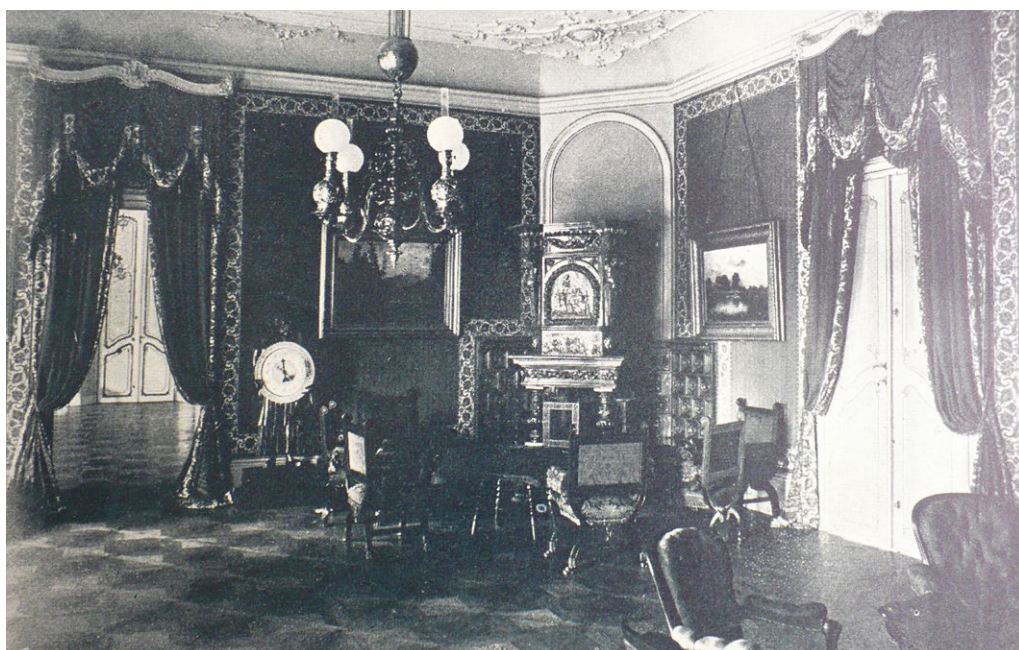
¹⁰ RPKA 2000. 33.

¹¹ A Dísztermet Nicolaus Pacassi tervezte, amely megmaradt eredeti, 18. századi stílusában.

¹² A honfoglalás és a 907. évi pozsonyi csata egyes jelenetei díszítették a kandallót.

5. kép – A Gödöllői Királyi Kastély Díszterme

6. kép – A király szalonja a gödöllői kastélyban

7. kép – Erzsébet királyné szalonja a gödöllői kastélyban

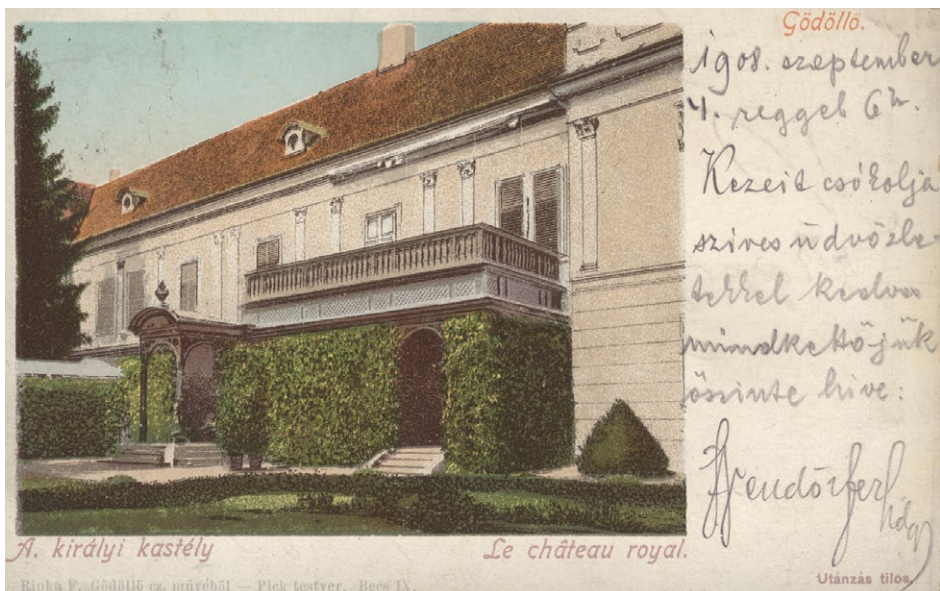
karosszékekkel. A falakon a király gödöllői vadásztrófeái: fácánok, sas, fajdkakas, vaddisznóagarak sokasága.

A Díszteremtől jobbra Erzsébet lakosztálya nyílt: szalon, írószoba, öltözőszoba, fürdőszoba, hálószoba. A szobák falát ibolyaszín selyemkárpittal¹³ díszítették, ez volt a királyné kedvenc színe. A neorokokó stílusú bútorokkal berendezett szobák mindig tele voltak friss virágokkal és szobanövényekkel. A falakat lovasokat és tájképeket ábrázoló festmények díszítették, például a zandvoort-i kastélyról, amelyet a királyné Hollandiában vásárolt, és Carl Rudolf Huber Rudolf főherceget lóháton ábrázoló festménye. Az íróasztalán családi fotók, a könyvespolcokon albumok és könyvek. A szobák fő díszei a két ablak közé beépített tükrök voltak, konzolasztallal. A stukkómárvánnyal díszített hálószoba még Mária Terézia királynőnek épült a 18. század közepén,¹⁴ az alkótot a királynőről készült egészalakos festmény díszítette. A hálószoba mögötti szobából volt átjárás Ferenczy Ida lakosztályába, az első szoba a felolvasószoba volt, majd következett egy szalon és egy hálószoba. Ugyancsak a királyné hálószobája mögötti helyiségből lehetett lejutni csigalépcsőn Erzsébet földszinti szalonjaiba, ahonnan ki lehetett menni a déli előkertbe. Ide Erzsébet kérésére Ferdinand Kirschner tervei alapján 1867-ben egy apácarácsos faveranda épült. 1893-ban ugyancsak a királyné kérésére a veranda tetejére teraszt építettek, ahol szép időben szívesen tartózkodott. A terasz ajtaja a felolvasószobából nyílt.¹⁵ A veranda mellé

¹³ 1876 nyarán a királyi pár lakosztályát felújították. A falakra mindkét lakosztályban vörös színű selyemtapéta került. A királyné szobáinak bútorait Kramer Samu budapesti bútorgyárostól rendelték meg.

¹⁴ Mária Terézia királynő 1751. augusztus 10–12. között tett látogatást Grassalkovich I. Antal grófnál, aki e jeles alkalomra családi kastélyában fényes ünnepségsorozatot rendezett a királynő tiszteletére.

¹⁵ A verandát az 1910-es években elbontották, majd 2010-ben az eredeti tervek szerint újjáépítették.

8. kép – Erzsébet királyné verandája a gödöllői kastélyban (színezett képeslap, 1908)

1869 őszén egy fedett folyosót is építettek, így Erzsébet könnyen eljutott a lovardába és az istállókhöz. A folyosó körbevette a híres Schimmel¹⁶ nevű ló mészkből faragott szobrát, amely dísz volt a gazdasági udvarnak.

A királyi gyermekek, Mária Valéria, Gizella és Rudolf számára külön lakosztályokat rendeztek be a déli szárnyak emeletén. A többi, mintegy 120 szobát a vendégek, a kíséret és a személyzet számára alakították ki. 1881 nyarán a kastélyba bevezették a gázvilágítást, majd 1895 őszén villanyvilágítást kapott a király író- és hálószobája, valamint a királyné írószobája.

1882-től a király magánpénztárából rendszeresen vásárolt a Képzőművészeti Társulat kiállításairól a budai palota és a gödöllői kastély számára festményeket. Így a kastélyba sok magyar festő alkotása került, például Margittay Tihamér *Utolsó szerelem* és Szinyei Merse Pál *Oculi* (1894)¹⁷ című művei.

Miért szerette meg a gödöllői kastélyt a királyné?

Erzsébet életének fontos helyszínévé vált a gödöllői kastély. Ahogyan változott a királyné élete, úgy változott a kastélybeli élet, nemhiába nevezték már a korabeli források is „a királyné kastélyának”.

Az 1870-es években töltötte a legtöbb időt a kastély falai között. Ekkor Erzsébet életében a legfontosabb a lovaglás és a vadászat volt, ehhez a legalkalmasabb hely pedig a Gödöllői-dombság. Mondhatjuk azt, alkalmas helyet talált, hogy felkészüljön az írországi és az angliai vadászatokra.

¹⁶ Grassalkovich I. Antal legkedvesebb lováról az 1760-as években készült szobor.

¹⁷ Szinyei Merse Pál *Oculi* című festménye a Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében található.

Majd az 1880-as évek közepe felé egészségügyi okokból (ízületi fájdalmak), orvosai tanácsára felhagyott a lovaglással. Erről először 1886 tavaszán lehetett olvasni az újságokban.¹⁸ Hosszú gyalogtúrákra ment, és a gödöllői erdőkben gyönyörű sétautakat talált.

Végül az 1890-es években, amikor már nem találta a helyét a világban, folyton utazott, ezért állandó magányra és nyugalomra vágyott, így egyre kevesebb időre jött Gödöllőre. A kastély „elcsendesedett”: bár továbbra is tartottak vadászatokat, de már a királyné nélkül, aki inkább sétákat tett a kastélyparkban, a környék erdeiben és élvezte a csendet.

Udvari vadászatok Gödöllőn

A királyi pár számára a legfőbb kikapcsolódást a vadászat és a lovaglás jelentette. Mindketten kitűnő lovasok voltak. Gödöllő környéke évszázadok óta híres vadászterület volt, kitűnő vadállománnyal: szarvas, róka, vaddisznó, és nyúl mellett gazdag volt különböző madárfajokban is. A királyi vadászatokra meghívták a Habsburg és a Wittelsbach család tagjait, a magyar arisztokrácia és a politikai élet jeles képviselőit, Gödöllő község elöljáróit.

A *Fővárosi Lapok* 1870-ben így írt a gödöllői kastélyról: „[ha] jellemzőleg akarjuk nevezni: a királyné mulató-helyének mondhatjuk. (...) Királynénk egyszerűn szeret mulatni. (...) A nép már tudja és várja: mikor jő. Előbb Holmes őrnagy jelen meg, ki a királynét szokta kísérni lovaglásaiban, Ő ügyel föl a pompás lovakra, melyek közt »Szép Heléna« a királyné kedvence: büszke, tüzes, könnyű, mintha légben járna. (...) hintó-lovak, a trónörökös két szürkéje, mind kitűnő példányok. Hanem eredeti ám az a kis zeetlandi ponny is, (...) melyen kosárszerű készülékben üldögél a kis Mária Valéria főhercegnő. Gizella főhercegnő eddig még csak szamaragolt.”¹⁹

Híresek voltak a pesti vadásztársaság által rendezett rókavadászatok a Rákos-mentén, irányítója gróf Esterházy Miklós (Niki) falkanagy volt. 1872 őszén több alkalommal részt vett ezeken gróf Andrássy Gyula: „Ma volt az első Róka vadászat melyben ő Felsége részt vett, igen jól nézett ki és gyönyörűen lovagolt – a Fóti parkban vesztettük el a rókát, onnan ő Felsége a Császár velünk együtt egyenesen Pestre lovagolt, a Császárné pedig Káposztásmegyerre kísérve Károlyi Pista és Eszterházy Miklós által, ott (...) hideg húst ettek és bort ittak – nem tudom mennyit – és úgy jött ő Felsége azután kocsin Pestre. (...) Reményilem ő Felségének tetszett a vadászat – a Császár ismételve mondotta, hogy neki igen tetszett.”²⁰ – írta Andrássy gróf Ferenczy Idának Trauttmansdorfból 1872. október 26-án.

1872 novemberében a pesti róka-falkavadász társaság felkérésére Wilhelm Richter udvari festő megfestett egy királyi falkavadászatot. Az *Udvari vadászat Magyarországon*²¹ című kép a rákosi Paskál-malom környékét ábrázolja a rókavadászok színes csoportjával. Középen a királyi pár, gróf Andrássy Gyula és Lord Buchanan angol követ látható. „Ötvennégy arckép és 30 ló van a képen”²² – írta le a képet a *Vadász és Versenylap* 1873-ban. A vadászok között ott van például a falkanagy gróf Esterházy Miklós, gróf Károlyi István,

¹⁸ *Budapesti Hírlap*, 1886. május 4.

¹⁹ *Fővárosi Lapok*, 1870. október 11. 1003.

²⁰ TOLNAYNÉ 2016. 82.

²¹ A festmény a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található, és a Gödöllői Királyi Kastély állandó kiállításán látható.

²² *Vadász és Versenylap*, 1873. december 388.

9. kép – Erzsébet, Ausztria császárnéja, Magyarország királynéja 1876-ban

gróf Batthyány Elemér és Blaskovics Ernő. A képet a pesti róka-falkavadász társaság Erzsébetnek ajándékozta, „*mint hódolatuk és tiszteletük jelét karácsonyi emlékül*”,²³ és a királyné születésnapján, 1873 karácsonyán érkezett meg a gödöllői kastélyba. A kép 1908-tól az Erzsébet Királyné Emlékmúzeumban volt megtekinthető.

Magyarországon Erzsébet királyné hozta divatba az új lovaglólőtözekeket: „*A fejedelemasszony karcsú természetéhez feszesen simul a hosszú, fekete lovaglókorsztyum, kis, kemény férfikalap ül barna hajkoronáján.*” – írta Magyar Elek visszaemlékezésében.²⁴

Gróf Festetics Mária udvarhölgy, Erzsébet állandó kísérője, az 1872. december 7-i vecsési vadászatról így írt naplójában: „*Csodás látványt nyújtottak a lovasok, a kopók, a gyönyörű lovak, a kék ég és a zöldellő vetés! (...) A legszebb azonban a királyné volt, akinek csodálatos alakját a kedvesség, kecsesség*

mellett a magasztosság és méltóság oly elbűvölően lengte körül.”²⁵ Ferenc József piros kabátban, fehér szarvasbőr nadrágban, csizmában, cilinderben jelent meg a rókavadászatokon. Bár először úgy érezhette magát benne, „*mintha valakinek az udvari bálon háziköntösben kellett volna megjelennie. Mostanra már a legnagyobb mértékben élvezi és nagy örömet leli a sok kis ajándékban, amelyekkel a császárné ezirányban elkényezteteti, csinos textíliákkal, frakkhoz illő kítűzőkkel.*” – írta naplójában Festetics grófnő 1873. november 6-án.²⁶

Erzsébet szívesen töltötte idejét a gödöllői kastély lovardájában. A lovardát Grassalkovich I. Antal a 18. század közepén építtette a kastély déli részén. A királyi időszakban jelentős mértékben átalakították Erzsébet királyné lovaglószenvedélye miatt. Ekkor a Lovarda belső padlószintjét megemelték, körmanézst alakítottak ki, körben négy nagyméretű tükörrel, hogy a királyné pontosan lássa a lovak mozdulatait. 1880 őszén ez a híradás olvasható a *Magyarország és a Nagyvilág* című újságban: „*A királyné cirkusza Gödöllőn tavaly óta nagy változáson ment keresztül. (...) Ha az ember az előcsarnokból a tulajdonképpeni köröndbe lép, azt képzei, hogy Renz lovardáját látja kicsiben maga előtt. A köröndöt három láb magas, piros bársonnyal bevont korlát futja körül. A terem közepén gyönyörű csillár himbálózik, a falakon négy óriási tükör veti nagyszerű arányokban vissza a lovagló képét. (...) A felséges asszonynak legnagyobb kedvtelése magas és legmagasabb vendégei előtt bemutatni mindama mesterségeket, melyekre kedvenc lovait tanítja.*”²⁷

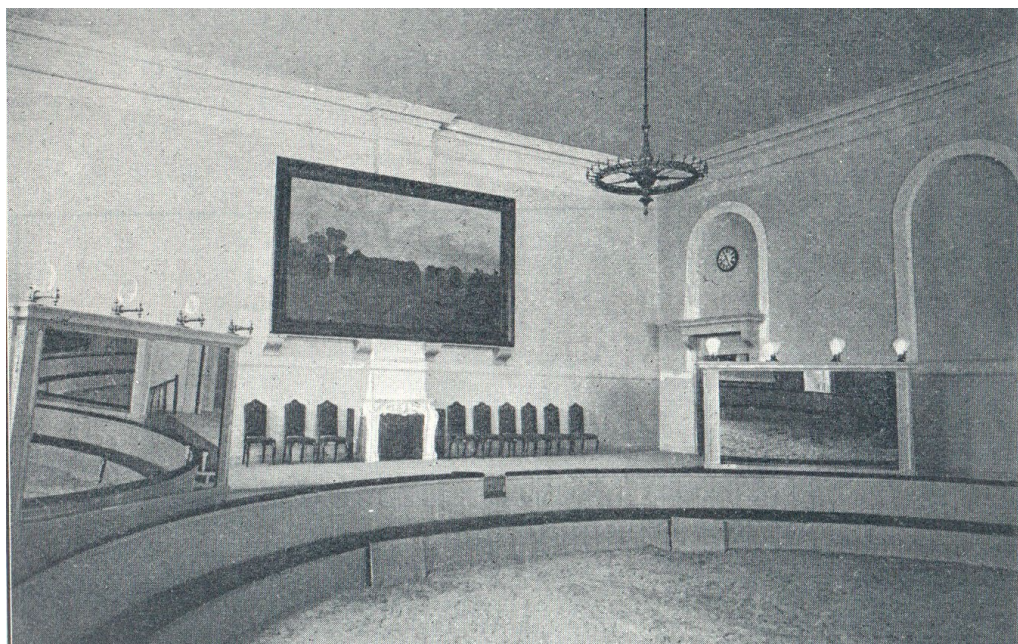
²³ *Vadász és Versenylap*, 1873. december 396.

²⁴ *MAGYAR* 1920. 152.

²⁵ *TOLNAYNÉ* 2009. 23.

²⁶ *TOLNAYNÉ* 2009. 48.

²⁷ *Magyarország és a Nagyvilág*, 1880. október 686.

10. kép – A gödöllői kastély Lovardája

A lovarda falára Supp Ferenc várkapitány kérésére 1881 őszén Lotz Károly *Ménes*²⁸ című hatalmas méretű festménye került, ezt állami megrendelésre, eredetileg a kispéri méntelep épületének nagytermébe rendelték meg a festőtől. Lotz festménye 1881 október végén került fel a Lovardába, a körönd mögötti falra: „Gödöllőn a királyné cirkuszába e napokban függesztették ki Lotznak »A kispéri ménes« című nagy festményét.”²⁹

A királyné apjától, Miksa bajor hercegtől örökölte a cirkuszi lovaglás iránti szenvedélyét, aki a müncheni palotájuk magáncirkuszában maga is lovasmutatványokkal lépett fel. Erzsébet az 1870-es években vásárolt cirkuszi lovakat. A Renz Cirkusz műlovarnőitől tanulta meg a lóidomítás fortélyait és sok nehéz lovasmutatványt. Elise Petzold műlovarnő Bécsben és Gödöllőn is tanította a királynét, aki a bizalmába fogadta, és 1875 májusában a hölgynek ajándékozta kétéves angol lovát, Lord Byront. A korszak híres festője, Friedrich Kaulbach a királyné kérésére megfestette Petzold kisasszonyt a gyönyörű fekete mén hátán.³⁰ 1878 szeptemberében a királyné elhozta Gödöllőre két szép fehér lovát, nevük „»Flick« és »Flock«; ezt a két lovat ő idomítja. A kis lovaglósikola közepén áll, kezében cukor és kenyér, a lovakat egyszerre engedik be különböző oldalról, úrnőjük felé vágtatnak, akitől mindig kapnak valami jót. Pontosan Erzsébet előtt megállnak. Egyik kedves mulatsága,

²⁸ A festmény a Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében található. 2022–23-ban restaurálták, 2024. február közepétől újra eredeti helyén, a Gödöllői Királyi Kastély Lovardájában látható.

²⁹ *Fővárosi Lapok*, 1881. 1479.

³⁰ A kép a hátoldalon lévő leltári cédula szerint „Ő Császári és Királyi Fensége Erzsébet” tulajdonából való és a gödöllői lakosztályát díszíthette. Freidrich Kaulbach festménye Elise Petzoldról a Gödöllői Királyi Kastély gyűjteményében található, a kastély állandó kiállításán látható.

11. kép – Lotz Károly *Ménes* című festménye a Lovarda falán a hivatalos átadás napján, 2024. február 14-én

*hogy idegeneknek bemutassa, amikor a lovak hirtelen beszáguldanak. A nézők ilyenkor megrettennek.*³¹

A királyné sok időt töltött a Lovardában, amely így a társasági élet fontos helyszíne lett. Az ottani „életéről” is írt naplójában gróf Festetics Mária udvarhölgy: „1878. október 12. Délután 5-től 7-ig a lovarda van soron. (...) Én játszom a kísérő zenét. Az Aidából az indulót, egy XIII. Lajos-korabeli gavottot, a Bolondpolkát és a Mandolinátát, mindent 4/4-es ütemben. A lovasok csak úgy sűrögnek, forognak körbe. (...) Milyen gyönyörű a császárné a lovon! Mintha csak eggyé nőtt volna vele.”³²

A kastélykertben Erzsébetnek kinti lovas-akadálypályát is építettek.

A nyugodt Gödöllő

A királyi pár számára volt még egy vonzereje Gödöllőnek: „Itt nyugta van az embernek, nincsenek rokonok, nem piszkálódik senki, ott meg Bécsben az az egész császári pereputty! Engem sem feszélyez itt semmi, úgy élek, mint falun, sétálhatok, kikocsizhatok egyedül.” – írta egyik levelében Erzsébet az édesanyjának az 1870-es években.³³ „Itt a magányosság érzése nélkül nyugodtan lehetne egyedül az ember. (...) Az itteni vidéki kert, az erdő, a mezei út élénkítő élvezet, mely ezer gondolatot ébreszt. (...) [M]indenkin látszik a megelégedettség...”³⁴ – írta naplójában Festetics grófnő 1881. szeptember 17-én.

³¹ CORTI 1989. 257.

³² TOLNAYNÉ 2009. 129.

³³ HAMANN 1988. 317.

³⁴ TOLNAYNÉ 2009. 159.

12. kép – Vinzenz Katzler: *A királyi család Gödöllőn* (1871. színezett litográfia)

A királyi pár a gödöllői kastélyban szinte magánemberként élhetett, sok időt tölthettek együtt és gyermekeikkel, főleg az 1870-es években. „*A királyi udvar Gödöllőn igen egyszerűen él, minden fény és pompa nélkül, majdnem falusiasan, de annál kedélyesebben. Nem uralkodik itt az a rideg fesz, elzárkózottság, mely a királyi udvarokat körülveszi, hanem uralkodik eleven élet és fesztelen jókedv, mely állítólag a következő nyilatkozatra ragadta közelebb a királynét: »Soha sem mulattam oly jól, mint Gödöllőn.« E mulatság nem áll udvari ebédek-ből és estélyekből, hanem amit egy kies (...) vidék nyújthat: séta, lovaglás, vadászat.*”³⁵ Bár a császár itt is hajnali 4-kor kelt, a nap nagy részében államügyekkel foglalkozott, és a távírda is sűrűn ontotta a sürgönyöket, de mégis több szabad ideje maradt családjára és kedvelt időtöltésére, a vadászatra. „*A király sétákat tesz a kertben, sokat dolgozik államügyekben és a kérvényekkel, melyeket folyvást hordanak a gödöllői kastélyba. Naponkint egy futár is érkezik oda államiratokkal. A királyné (...) sétalovaglásokot tesz Gödöllő környékén.*”³⁶

Erzsébet „*vidám volt, (...). Milyen szeretetreméltó a császárral, ő pedig az iránta való szüntelen imádatával!*”³⁷ – írta naplójában Festetics grófnő 1872. december 7-én. A királyné napjai nagy részét a lovardában, a kastélyparkban és a környék erdeiben lovagolva, sétálva töltötte, sokat olvasott, főleg magyar írók műveit, például Jókai Mór regényeit, nyelvet tanult, és legkisebb leányának nevelésével foglalkozott. A *Hölgyek Lapja* 1880 novemberében megírta Erzsébet gödöllői napirendjét:

³⁵ *Magyarország és a Nagyvilág*, 1873. 61.

³⁶ *Fővárosi Lapok*, 1868. 1001.

³⁷ TOLNAYNÉ 2009. 23.

„A királyné reggel hét órakor kel föl, egy csésze hideg csokoládét iszik s átveszi kedvenc virágát, az ibolyát, melyet minden reggel visznek fel neki s melyet vadászkabátján is visel; aztán az istállóba megy, hol egy órát tölt s innen, ha szép az idő, kutyájától kísérve, sétálni megy a parkba. Tizenegy órakor báró Nopcsa főudvarmester előterjeszti a királynéhez érkezett kérvényeket, aztán Ferenczy Ida kisasszony mondja el a nap eseményeit s az érdekesebb dolgokat fel is olvassa a lapokból. (...) Egy órakor a királyné villásreggelit költ el, rendesen beafsteaket, egy pohár sört és egy pohár vörös bort. (...) [majd] sétál Ferenczy Ida kisasszonnyal, vagy kilovagol, hat órakor megebédel,³⁸ aztán a lovagló iskolába siet, hol két-három lovat lovagol.”³⁹

Erzsébet az 1870-es években több alkalommal meghívta a kastélyba Koller Károlyt Budapestről, hogy fényképeket készítsen Mária Valéria főhercegnőről. 1876-ban Koller Rudolf trónörökös és a királyné kedvelt unokahúgát, Marie Wallersee bárónőt is lefényképezte.

A kastély dísztermében rendszeresek voltak a családi étkezések, villásreggelik, díszvacsorák, ahová meghívták az udvartartás tagjait is. Az étkezések alatt gyakran cigánybanda zenélt, több alkalommal Rácz Pali és zenekara. Erzsébet és Rudolf trónörökös nagyon kedvelték a cigánymuzsikát. „Az estebéd alatt oly gyönyörűen szólt a cigányzene. (...) A császárné szenvedélyesen szereti a cigányzenét, és nem tud betelni a szép melankolikus dalok hallgatásával.”⁴⁰ – olvasható gróf Festetics Mária naplójában 1876. október 10-én. A királyné legkedvesebb nótája: *Lehullott a rezgő nyárfá aranyszínű levele...*, Rudolfé pedig: *Édesanyám is volt nékem...* Esténként különféle társasjátékot játszottak, zongoráztak, legtöbbször Mária Valéria főhercegnő és gróf Festetics Mária udvarhölgy, olykor táncmulatság is volt.

A korabeli újságok cikkei közül íme egy érdekes hír 1881 őszéről:

„A gödöllői kastély csakugyan üvegház, mint egyszer a királyné mondta; sokan néznek, látnak bele, de persze nem látnak mindent jól meg. A benső házi élet apróságaiából a »Pesti Hírlap« tudósítója említ néhányat (...), hogy a királyasszony orvosi rendeletre »kumisz«-t (orosz lovak tejébe! főzött italt) iszik, gyűszűnyi adagokban. Továbbá a királyi konyhán becsben van a szegedi tarhonya is; többször készítik, mert a királyasszony szereti. (...) [E] napokban ebéd után a felséges asszony maga főzte a fekete kávé fivére, sógornője és unokahúga számára s a tudósító (mintha részesült volna belőle,) hozzá teszi: »fekete volt, mint az ördög, forró, mint a szerelem s édes, mint egy királyné mosolya.«”⁴¹

Ünnepek a gödöllői kastélyban

Magyarországon a királyné névnapja országos ünnepé vált. Márki Sándor történetíró szerint Erzsébet tizennyolc alkalommal ünnepelte névnapját a gödöllői kastélyban. Erzsébet-nap előestéjén Gödöllő lakossága fáklyás felvonulást rendezett, szerenádott adott a kastély előtt, az emberek gyertyát tettek az ablakaikba. A királyné családjával a kastély

³⁸ Ez az ún. estebéd volt.

³⁹ *Hölgyek Lapja*, 1880. november 28. 588.

⁴⁰ TOLNAYNÉ 2009. 102.

⁴¹ *Fővárosi Lapok*, 1881. 1429.

díszerkélyéről nézte a szép megemlékezést. November 19-én reggel a kastélykápolnában ünnepi szentmisét hallgattak, majd este díszvacsoxa volt a kastély dísztermében.

1875. november 19-én este Mária Valériánál táncmulatság volt: „*Táncoltunk, ahogy csak bírtunk. (...) A tánc után kis játékokat játszottunk, amikben a császárné élénken részt vett, kacagott, és oly jól érezte magát, mint egy gyermek. Leírhatatlanul elragadó, vidám és gondtalan volt*”⁴² – írta naplójában Festetics grófnő. 1884. november 18-án, Erzsébet-nap előestéjén Mária Valéria főhercegnő *Névnep* című színdarabjával lepte meg édesanyját, amelyet a szerző barátnőjével, Auersperg Aglája hercegnővel adott elő a kastélyban.

Erzsébet 1837. december 24-én, vasárnap, karácsonykor jött a világra, amely meghitt ünnep volt a királyi családban. A kiegyezés után e nap is országos ünnepnappá vált, és Gödöllő életében is jelentős esemény volt. Reggel ünnepi szentmisét tartottak a kastélykápolnában, majd a község elöljárói és a plébános jókívánságaikat elküldték vagy személyesen adták át az ünnepeltnek.

Erzsébet a források szerint nyolc alkalommal ünnepelte születésnapját családjá körében a gödöllői kastélyban. A királyné szerette maga beszerezni a karácsonyi ajándékokat, kedvelte a pesti Kugler cukrászda különleges díszait és édességeit. Hatalmas karácsonyfát állítottak a Díszteremben, Mária Valéria lakosztályában, a királyné szalonjában és a személyzet gyermekeinek. A fákat a valkói erdőből szállították. Erzsébet lakosztályát születésnapján kedvenc virágaival, rózsákkal és ibolyával díszítették. Rudolf ibolyacsokorral, Mária Valéria is szép virágcsokorral köszöntötték édesanyjukat. A királyi pár megajándékozta az udvartartás tagjait a Díszteremben, ahol „*a királynénak mindenikhez volt egy*

13. kép – A gödöllői kastélypark az 1900-as évek elején (képeslap)

⁴² TOLNAYNÉ 2009. 91.

kegyes szava”.⁴³ 1875 karácsonyán Festetics Mária „egy gyémántcsillagot és bonbonokat”⁴⁴ kapott a királynétől.

Erzsébet karácsonyfát állíttatott a község gyermekeinek, ajándékokat, könyveket, ruhaneműt és pénzt osztott a szegényeknek, „*hogy ne legyen senki szomorú karácsony estéjén ott, hol a szegények védangyala tölti az ünnepeket.*”⁴⁵

Az 1890-es évek jelentős változásai a gödöllői kastélyban

Rudolf trónörökös tragikus halála után a királyné nem talált többé nyugalomra, állandó utazásokba menekült. Az egykor oly szeretett gödöllői kastélyban is csak a magányt kereste.

A *Pesti Napló* leírása szerint: „*A királyi udvar Gödöllőn. (...) Csöndes, zárkózott ez az élet nagyon és a figyelmes város maga is sokkal csöndesebb, (...) mint rendesen. (...) Valamikor a királyi pár akkor kereste fel Gödöllőt, ha szórakozni akart; most akkor megy oda, amikor zavartalan pihenésre vágyik. A királyné (...) kedvező időben a fácánosban, a haraszti erdőben sétál, (...). Sétáin mindig a görög nyelvmester kíséri és bármily gyorsan mennek is, folytatja felolvasását. A királyné toiletteje egyszerű és napról-napra ugyanaz. Rövid, bokáig érő fekete lódenruha és bársony pelerin. Ezüstszerű napernyőjét mindig magával viszi (...). Ha az erdő magányában valakivel találkozik, nem várja be, hogy őt köszöntsék, előre megbillenti fejét. Mindig egyedül étkezik (...). Egész nap a magányosságot keresi, csak ebéd után beszélget 10–15 percig udvarhölgyeivel.*”⁴⁶ Erzsébet 1895 őszén járt utoljára a gödöllői kastélyban.

1898. szeptember 10-én Erzsébet királyné merénylet áldozata lett Genfben. Ferenc Józsefet mélyen lesújtotta felesége tragikus halála. Október közepén Gödöllőre utazott, ahol „*teljes visszavonultságban*”⁴⁷ élt. A „*király csaknem minden este bemegy az Erzsébet-szobákba. A csillárokat fölgyjútták, és az uralkodó egyedül (...) jár végig a virággal díszes helyiségeken.*”⁴⁸ – írta a *Pesti Napló*. A királyné lakosztályát érintetlenül hagyták Ferenc József haláláig. Erzsébet halála után a király szinte csak vadászni jött Gödöllőre.

A királyné emlékére Magyarországon szobrokat emeltek, emlékhelyeket alakítottak ki. Gödöllőn a kastélyhoz közeli Kálvária és a Haraszti erdő közötti körülbelül 30 hektáros területen 1900 tavaszára elkészült az Erzsébet királyné emlékpark, a bejárattól négy soros krími hársfasor vezetett a Zala György által tervezett sziklacsoporthoz. Ez elé került egy évvel később Róna József szobrász alkotása, aki a királynét – ahogyan visszaemlékezésében írta – olyannak örökítette meg, „*amilyennek a gödöllőiek őt ismerték. Esernyővel kezében, mezei virágokkal font csokorral indul sétájára.*”⁴⁹

A három méter magas kő talapzaton álló, 2,5 m magas egészalakos bronz szobor felavatására 1901. május 19-én került sor a király, a királyi család tagjai és a királyné egykori udvarhölgyei: gróf Festetics Mária, Hohenlohe hercegné született gróf Mailáth Sarolta, gróf Széchen Miklósné született gróf Mikes Johanna, gróf Sztáray Irma és Ferenczy Ida

⁴³ *Vasárnapi Ujság*, 1893. 878.

⁴⁴ TOLNAYNÉ 2009. 93. (Gödöllő, 1875. december 27.)

⁴⁵ 1877. december 20. 36. szám, oldalszám nélkül

⁴⁶ *Pesti Napló*, 1894. 4.

⁴⁷ *Vasárnapi Ujság*, 1898. 755.

⁴⁸ *Pesti Napló*, 1904. 6-7.

⁴⁹ RÓNA 1929. 667.

14. kép – Róna József: Erzsébet királyné szobra (1901, képeslap)

15. kép – Erzsébet királyné szobra a gödöllői Erzsébet-parkban (1901, képeslap)

felolvasónő jelenlétében. A jeles eseményre hatalmas tömeg utazott Gödöllőre. Ferenc József e szavakkal avatta fel a szobrot: „*Szívem mélyéből köszönetet mondok mindazoknak, a kik istenben boldogult, felejthetetlen hitvesem emlékét itten, a hol mindig oly szívesen időzött, kegyeletteljesen megörökítették.*”⁵⁰

A gödöllői Erzsébet-szobor és az Erzsébet-park a Gödöllői Királyi Kastéllyal együtt napjainkban is a legfontosabb helyszínei Erzsébet királyné magyarországi kultuszának.

KÉPJEGYZÉK

1. kép A Gödöllői Királyi Kastély főhomlokzat. Forrás: Klösz György fotó, 1895–1899, Fortepan, Budapest Főváros Levéltára. HU.BFL.XV.19.d.1.13.004
2. kép Erzsébet császárné magyar díszruhában, 1866. Forrás: Emil Rabending fotó, Bécs, Gödöllői Királyi Kastélymúzeum gyűjteménye
3. kép I. Ferenc József magyar király, 1867. Forrás: Emil Rabending fotó, Bécs, Gödöllői Királyi Kastélymúzeum gyűjteménye
4. kép A Gödöllői Királyi Kastély díszudvara. Forrás: Klösz György fotó, 1895–1899, Fortepan, Budapest Főváros Levéltára. HU.BFL.XV.19.d.1.13.005

⁵⁰ *Vasárnapi Ujság*, 1901. 341.

5. kép A Gödöllői Királyi Kastély Díszterme. Forrás: Erdélyi Mór fotó, 1895, megjelent Ripka Ferenc: *Gödöllő, a királyi család otthona* című könyvben, 1896-ban. Gödöllői Királyi Kastélymúzeum gyűjteménye
6. kép A király szalonja a gödöllői kastélyban. Forrás: Erdélyi Mór fotó, 1895, megjelent Ripka Ferenc: *Gödöllő, a királyi család otthona* című könyvben, 1896-ban. Gödöllői Királyi Kastélymúzeum gyűjteménye
7. kép Erzsébet királyné szalonja a gödöllői kastélyban. Forrás: Erdélyi Mór fotó, 1895, megjelent Ripka Ferenc: *Gödöllő, a királyi család otthona* című könyvben, 1896-ban. Gödöllői Királyi Kastélymúzeum gyűjteménye
8. kép Erzsébet királyné verandája a gödöllői kastélyban (színezett képeslap, 1908). Forrás: Gödöllői Királyi Kastélymúzeum gyűjteménye
9. kép Erzsébet, Ausztria császárnéja, Magyarország királynéja 1876-ban. Forrás: Carl Kobierski elefántcsontra festett miniatűr arcképéről készült fotó, Gödöllői Királyi Kastélymúzeum gyűjteménye
10. kép A gödöllői kastély Lovardája. Forrás: Erdélyi Mór fotó, 1895, megjelent Ripka Ferenc: *Gödöllő, a királyi család otthona* című könyvben, 1896-ban. Gödöllői Királyi Kastélymúzeum gyűjteménye
11. kép Lotz Károly *Ménes* című festménye a Lovarda falán a hivatalos átadás napján, 2024. február 14-én Forrás: Kaján Marianna felvétele
12. kép Vinzenz Katzler: A királyi család Gödöllőn (1871. színezett litográfia). Forrás: Gödöllői Királyi Kastélymúzeum gyűjteménye
13. kép A gödöllői kastélypark az 1900-as évek elején (képeslap). Forrás: Gödöllői Királyi Kastélymúzeum gyűjteménye
14. kép Róna József: Erzsébet királyné szobra (1901, képeslap). Forrás: Gödöllői Királyi Kastélymúzeum gyűjteménye
15. kép Erzsébet királyné szobra a gödöllői Erzsébet-parkban (1901, képeslap). Forrás: Gödöllői Királyi Kastélymúzeum gyűjteménye

FORRÁSOK

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár	A Lónyay Menyhért pénzügyminiszter felterjesztése Ferenc József királynak a Gödöllői uradalom megvétele és annak korona-birtokká nyilvánítása tárgyában, 1867–68. ltz. AI. 940.
---	---

SAJTÓFORRÁSOK

Budapesti Hírlap, 1886
Fővárosi Lapok, 1868, 1871, 1880, 1881
Hölgyek Lapja, 1880
Magyarország és a Nagyvilág, 1867, 1873, 1880
Pesti Hírlap, 1877, 1886
Pesti Napló, 1894, 1904
Vasárnapi Ujság, 1893, 1898, 1901
Vadász és Versenylap, 1873

NYOMTATOTT FORRÁSOK

- Drága Rudolff! 2020 *Drága Rudolff! Ferenc József és Sisi levelei fiukhoz.* Sajó alá rend. VÉR Eszter Virág – BORÓVI Dániel. [Budapest], 2020.
- Ferenc József levelei Sisihez 2021 *Ferenc József levelei Sisihez, 1859–1894.* [Szentendre], 2021.
- TOLNAYNÉ 2009 *Egy udvarhölgy naplójából. Festetics Mária grófnő, udvarhölgy naplójának Budán és Gödöllőn papírra vetett részei.* Ford. TOLNAYNÉ KISS Mária. Gödöllő, 2009. (Gödöllői Kastély-Könyvek 2.)
- TOLNAYNÉ 2016 *Kedves Idám! Leveleskönyv Erzsébet királyné, Ferenc József, Andrássy Gyula és Schratt Katalin levelei Ferenczy Idához.* Szerk. TOLNAYNÉ KISS Mária. Gödöllő, 2016. (Gödöllői Kastély-Könyvek 3.)

IRODALOM

- CORTI 1989 CORTI, Egon Cäsar: *Erzsébet.* Budapest, 1989.
- HAMANN 1988 HAMANN, Brigitte: *Erzsébet királyné.* Budapest, 1988.
- MAGYAR 1920 MAGYAR Elek: *Pesti históriák. Karcolatok.* Budapest, 1920.
- MÁRKI 2011 MÁRKI Sándor: *Erzsébet, Magyarország királynéja (1867–1898).* Budapest, 2011.
- RIPKA 2000 RIPKA Ferenc: *Gödöllő, a királyi család otthona.* Gödöllői Városi Múzeum, 2000.
- RÓNA 1929 RÓNA József: *Egy magyar művész élete.* II. kötet. Budapest, 1929.

„One is calm here...” Queen Elizabeth’s Palace in Gödöllő

by Marianna Kaján

(Summary)

Queen Elizabeth turned with extraordinary sympathy towards the self-conscious Hungarian people who yearned for freedom. She learned the Hungarian language, she chose Hungarian people as her courtiers, whom she could trust.

The Queen spent a lot of time on Hungarian land: according to historian Sándor Márki, 2663 days, of which more than 2000 nights at the Gödöllő Palace. The Gödöllő manor, with the baroque castle of the Grassalkovichs and the forest, was purchased by the Hungarian state in 1867 and was put to use by the Royal family of the time. The royal couple primarily used it as a hunting lodge, it became their real family castle, where they spent much more time together and with their children.

Elizabeth’s name day (Nov. 19) and birthday (Dec. 24) became real holidays in Hungary during the royal era. The Queen celebrated her name day and birthday many times with her family in Gödöllő Palace. At that time, the people of Gödöllő greeted their beloved queen with a serenade and torchlight procession.

The Gödöllő Palace became an important place in Queen Elizabeth’s life. She could feel herself there truly free and also found peace. As the Queen’s life has changed, so did the life in the castle, which is why contemporary sources called it „the Queen’s castle”.

In the 1870s, Queen Elizabeth spent most of her time at the castle, at that time riding and hunting were the most important things in Elisabeth’s life, and the most suitable place for this was the Gödöllő hills.

Then, towards the middle of the 1880s, she stopped riding for health reasons on the advice of his doctors. Queen Elizabeth started long walks and found beautiful walking paths in the forests of Gödöllő.

Finally, in the 1890s, when she couldn’t find her place in the world, she traveled constantly, yearning for solitude and peace, she visited Gödöllő for less and less time. The castle became „quiet”. Although hunting was still being held, but without Queen Elizabeth, who preferred to take a walk in the castle park and in the surrounding woods instead, enjoying the silence.